

Aleksandra Marković¹

Andrej Kubiček²

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Još jedan pogled na (zaboravljenu) teoriju o društvenoj strukturi – Vojin Milić u peru savremenih domaćih sociologa³

Apstrakt: Teorija o društvenoj strukturi, a uže i pitanja društvene pokretljivosti, predstavljaju samo jednu od pet oblasti sociologije kojima je jedan od pionira domaće sociologije i pripadnik druge generacije sociologa u Jugoslaviji posvetio značajan deo svoje naučne karijere. Cilj saopštenja je da podseti na amanet koji je Vojin Milić ostavio budućim generacijama, odnosno da pokaže uticaj i odnos savremenih domaćih sociologa prema Milićevom shvatanju društvene strukture. U tom pogledu, autori će analizirati tekstove objavljene nakon 1996. godine u domaćoj naučnoj periodici u kojima se autori/ke tekstova tematski bave društvenom stratifikacijom ili se pozivaju na Milića prilikom određenja društvene strukture, kao i zbornike radova u izdanju Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Značaj ove analize je dvojak: s jedne strane, pokazaće se važnost i uticaj Milićeve misli o društvenoj strukturi na savremene sociologe u Srbiji, a sa druge strane, na metodološkom planu ukazaće se i na postojanje (dis)kontinuiteta između druge generacije sociologa u Jugoslaviji i savremenih domaćih sociologa u pogledu usmerenja ka empirijskim istraživanjima društvene slojevitosti.

Ključne reči: Vojin Milić, društvena struktura, društvena slojevitost, sociološke generacije, citatna analiza

1 aleksandra.markovic1@hotmail.com

2 andrejkubicek@gmail.com

3 Ovaj rad je nastao kao rezultat istraživačkog angažovanja prema Planu i programu rada Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja za 2022. godinu (na osnovu ugovora broj 451-03-68/2022-14 od 17. januara 2022. godine).

Uvod

O percepciji značaja Vojina Milića i njegovog nasleđa za domaću sociologiju bolje od bilo kojih uvodnih redaka govori podatak o uspostavljanju godišnje nagrade „Vojin Milić” za najbolju knjigu domaćeg autora iz oblasti sociologije (koju dodeljuje Srpsko sociološko društvo), kao i obeležavanje stogodišnjice rođenja jednog od osnivača studija sociologije na beogradskom Filozofskom fakultetu. No, bez obzira na to, Todor Kuljić (s pravom) primećuje da je sećanje na jugoslovenskog utemeljivača nekoliko socioloških disciplina potisnuto iz sociološkog pamćenja regiona.⁴ Imajući na umu obuhvatnost sociološkog nasleđa koje nam je Vojin Milić ostavio u amanet u čak pet tematskih oblasti (istorija sociologije, metodologija socioloških istraživanja, sociološka teorija, sociologija saznanja i sociologija nauke), izlišno je dodatno naglašavati važnost kontinuiranog (pod)sećanja domaće sociološke zajednice na trag i značaj Milićeve naučne misli. Prateći etape sazrevanja Milićeve marksističke misli,⁵ njegova disidentska faza (1954–1970) predstavlja period kada je pisao o društvenoj slojevitosti i prvi se empirijski bavio društvenom pokretljivošću u Jugoslaviji. Ova disidentska faza, koja je trajala do razlaza sa grupom Praxis, predstavlja „konkretizaciju autorovih idejnih opredeljenja i njegovog marksizma u radovima o društvenoj strukturi” (Kuljić, 1997: 520).

Svaka sociološka generacija generiše određene istraživačke prioritete, prati određenu sociološku modu, kako u pogledu teorija tako i u pogledu tema i metoda istraživanja, uslovljene stanjem epohalne svesti i društveno-integrativnom funkcijom nauke datog trenutka (v. Kuljić, 2009). Nemoć je očekivati da svi značajni prethodnici podjednako nastave da žive među svojim nastavljačima, o čemu možemo da diskutujemo i da li je poželjno, ali bi to svakako bilo naivno. Sa druge strane, „načelo cerebralne higijene” (Merton, 1967: 84) iskazane u stavu da ne treba čitati ništa što ima i najmanjih dodirnih tačaka sa onim o čemu promišljamo, kako ne bismo „uprljali” um tuđim idejama, takođe nije alternativa. Svojevrsna naklonost,

4 Kuljić, T. Harizma razuma Vojina Milića. *Dnevne novine Danas*. 2015, 7. maj: <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/harizma-razuma-vojina-milica/> pristupljeno 11. 09. 2022.

5 Todor Kuljić i Vladimir Ilić su svojevremeno podsećali da „istorija sociologije pokazuje da su kod njenih uticajnijih predstavnika moguće različite kombinacije istraživačkih usmerenja uz očuvanje doslednosti i koherentnosti sistema” (Kuljić & Ilić, 1993: 14). Mihailo Popović je usamljen u svojoj oceni teorijske orijentacije ranog Milića kao nemarksističke (Popović, 1997). Mi smo skloniji usvajanju ocene koju o nesumnjivom kontinuitetu marksističke misli Vojina Milića pokazuje Todor Kuljić u svom tekstu *Idejno-političko opredeljenje i stvaralaštvo: Vojin Milić i marksizam*, kao i u Prilogu navedenog članka (Kuljić, 1997). Takođe, Milićev učenik Vladimir Ilić svog mentora naziva marksistom (Ilić & Veljković, 2016).

ali i napetost između socioloških generacija nije neuobičajena, uslovljena je različitim istorijsko-kontekstualnim-naučnim faktorima. Nas je na ovom mestu posebno zanimalo gde je 2022. godine mesto Vojina Milića u spisanim savremenih domaćih sociologa na temu društvene strukture.

Cilj ovog rada je dvojak: najpre želimo da procenimo uticaj i odnos savremenih domaćih sociologa prema Milićevom shvatanju društvene strukture, a potom da još jednom podsetimo na amanet koji je Vojin Milić ostavio budućim generacijama u pogledu društvene slojevitosti. Struktura rada je namerno kontraintuitivna – najpre ćemo pokazati rezultate analize, a tek potom čitaoc podsetiti na značaj i aktuelnost Milićevih razmišljanja o društvenoj slojevitosti. Sam Milić je u pogovoru *Društvene strukture i pokretljivosti Jugoslavije* pratio odjek svojih napisa o ovoj temi, kako geografski (republike bivše SFRJ i inostranstvo), tako i hronološki (do 1994. godine) (v. Milić, 1996: 411, 417).⁶ Mi smo analizu stoga ograničili na radove objavljene od 1997. godine (nakon njegove smrti 1996. godine), zaključno sa 2021, u kojima se autori tekstova pozivaju na ovog sociologa i, specifičnije, na njegovu teoriju društvene strukture. Nakon što smo utvrdili koji su to rukopisi u kojima se autori pozivaju na spise V. Milića o društvenoj strukturi, posmatrali smo prirodu citiranja – da li je ona afirmativna, kritička, ili pak samo ritualna.

Milićeva teorija društvene strukture u radovima poslednje generacije sociologa

Robert Merton (Robert Merton), Milićev savremenik čija je dela i sam naš sociolog neretko navodio i komentarisao, govoreći o funkcijama klasične teorije isticao je značaj koji čitanje prethodnika ima za čitaoca – od neposrednog uživanja i zadovoljstva nezavisnog potvrđivanja ideja, preko obrazovne funkcije, pa sve do interaktivnog efekta razvijanja novih ideja u kontekstu savremenog saznanja (Merton, 1967). S namerom da dodatno podvučemo važnost upoznavanja savremenih generacija sa svojim značajnim prethodnicima, izdvajamo Mertonov citat:

„Izučavanje klasičnih spisa može biti ili žalosno beskorisno ili, pak, izvanredno korisno. Sve zavisi od načina na koji se tom izučavanju pristupa. Jer, velika je razlika između, s jedne strane, anemičnog rada na pukom komentarisanju ili banalizaciji i, s druge, aktivnog rada na doslednom

6 Tom prilikom je pokazao da je do 1994. godine najčešće navođen tekst *Jedan hipotetičko-pojmovni okvir za proučavanje društvene strukture*, a sledi *Osvrt na društvenu pokretljivost u Jugoslaviji* (Milić, 1996: 407).

sleđenju i razvijanju teorijskih smernica koje su zacrtali značajni prethodnici. Upravo ta razlika počiva u osnovi dvosmislenog stava naučnika prema opsežnom čitanju spisa iz prošlosti.” (Merton, 1967: 80)

U nastojanju da otkrijemo kakav je odnos savremenih domaćih sociologa prema Milićevoj teoriji društvene strukture, da li se pozivaju na njega i da li je to „puko komentarisanje” (ritualno ili ukrasno), možda dosledno sleđenje ili pak razvijanje novih teorijskih smernica, uputili smo se u potragu za radovima u kojima je iznosio svoju teoriju društvene slojevitosti. Mislimo prvenstveno na monografiju⁷ iz 1996. godine *Društvena struktura i pokretljivost Jugoslavije: od druge polovine 50-tih do sredine 60-tih godina* gde je na preko 400 stranica objedinio svoje ranije publikovane radove u stručnoj periodici, koji su pokazivali njegovo viđenje društvene strukture, i sa njime najuže povezana istraživanja društvene pokretljivosti. Objavljeni radovi koji smo analizirali su: 1) Radovi objavljeni u domaćoj stručnoj periodici, časopisima *Sociologija* i *Sociološki pregled*, između 1997. i 2021. godine (zahvaljujući Srpskoj citatnoj bazi SCIndex moguće je videti spisak korišćene literature u radovima koji čak nisu dostupni onlajn); 2) sva izdanja Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu objavljena u posmatranom periodu; 3) dodatno smo uključili i rezultate pretrage iz baze *Google Scholar*, kako nam neki od navoda ne bi promakao.

Poželjno je reći i nekoliko reči o sociolozima u čijim smo rukopisima tragali za navodima Vojina Milića. Sam Vojin Milić pripada drugoj generaciji jugoslovenskih sociologa, i pored Rudija Supeka najznačajniji je predstavnik svoje generacije, koju odlikuje izražena marksistička orijentacija, a na metodološkom planu usmerenost na empirijska istraživanja. Prateći Kuljićevu tipologiju, autori koji su u posmatranom periodu objavljivali (1997–2021) najviše pripadaju četvrtoj (rođeni nakon šezdesetih) i petoj generaciji domaćih sociologa (rođeni od kraja sedamdesetih, tzv. *E-mail* generacija) (Kuljić, 2009: 58–59). Svesni smo da bi jasno utvrđivanje (dis)kontinuiteta između druge generacije sociologa u Jugoslaviji i savremenih domaćih sociologa u pogledu usmerenja ka empirijskim istraživanjima društvene slojevitosti bilo najobuhvatnije ukoliko bismo pratili ne samo stručnu periodiku i indeks citiranosti, već i predgovore i pogovore u knjigama sociologa, kao i kada bismo uradili analizu završnih radova sociologa na svim nivoima studija (od osnovnih, preko master do doktorskih).

7 Naravno da smo uključivali u analizu i slučajeve kada se u referencama navede originalni članak koji je ušao u pomenutu monografiju.

Međutim, ograničenost u resursima, kako vremenskim i tehnološkim, pa i ljudskim, da naša analiza bude sveobuhvatna, uslovlila je da istraživački uzorak bude sveden na analizu stručne periodike (dva najznačajnija sociološka časopisa – *Sociologija* i *Sociološki pregled*) i izdanja Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu. Institut je deo Filozofskog fakulteta, koji je matična institucija Vojina Milića, a sada na fakultetu rade njegovi studenti, kao i studenti njegovih studenata, te je očekivano da je ovo mesto gde bi mogao najviše da se oseti njegov uticaj. Dodatno, ne samo da smo svako izdanje Instituta za sociološka istraživanja objavljeno u proteklih četvrt veka pogledali, kao i sve radove u dva izabrana časopisa, već smo obratili pažnju i na ključne reči u radovima, odnosno izdanjima Instituta (na zvaničnoj internet prezentaciji, koliko je izdanja obeleženo nekim od pojmova društve strukture kao ključnim odrednicama). Na ovaj način stekli smo bolji uvid u širu sliku o tome koliko se savremena domaća sociologija bavi društvenom stratifikacijom, što je značajno za tumačenje nalaza do kojih smo došli u pogledu referisanja na Vojina Milića.⁸

Srpska citatna baza (*SCIndex*) pokazuje da je u proteklih 25 godina u spiskovima literature publikovanih radova na Vojina Milića referisano u ukupno 49 članaka u *Sociologiji* i *Sociološkom pregledu*.⁹ Pritom, značajno je reći da je analiza obuhvatila i poseban broj *Sociologije* iz 1997. godine, koji je bio posvećen Vojinu Miliću, odnosno činili su ga objavljeni radovi prezentovani na naučnom skupu održanom nakon smrti ovog sociologa, u njegovu čast.

Od toga, u *Sociologiji* je u 10 radova referisano na tekstove u kojima se praćeni sociolog bavi pitanjima društvene strukture – videti tabelu 1. *Društvena struktura i pokretljivost Jugoslavije* (1996; sedam puta), *Aktuelna pitanja socijalno-klasne strukture i statistike u Savezu komunista* (1984; jedan put), *Socijalno poreklo učenika srednjih škola i studenata* (1959; tri puta). Kada je reč o *Sociološkom pregledu*, radovi u kojima se Milić bavio društvenom strukturom svoj odjek našli su u tek četiri članka, koja se pozivaju na tekstove *Društvena struktura i pokretljivost Jugoslavije* (dva puta), *Osvrt na društvenu pokretljivost u Jugoslaviji* i *Socijalno poreklo učenika srednjih škola i studenata* po jednom u svakom radu.

8 Nije isto da li postoji generalno veliki udeo autora koji su objavljivali u posmatranim radovima a koji se bavi društvenom stratifikacijom, pa u okviru ovog broja radova tragamo za Milićem, ili je pak reč o malom broju autora koji se bave ovom temom, pa u okviru inače malog broja radova tragamo za radovima Vojina Milića.

9 Ovo je broj svih radova u kojima autori upućuju na Milićevu zaostavštinu, bez obzira na to da li se radi o radovima o društvenoj slojevitosti, metodologiji socioloških istraživanja, sociologiji nauke.

Tabela 1. Referisanje na tekstove V. Milića u kojima se bavio društvenom strukturom u stručnoj periodici *Sociologija* i *Sociološki pregled* (1997–2021)

<i>Sociologija</i>	<i>Sociološki pregled</i>
1. Georgijevski, P. (1997). <i>Vojin Milić i proučavanje obrazovanja kao kanala društvene pokretljivosti</i> (a)	1. Popović, M. V. (1998). <i>Demonstracije beogradskih studenata 1968. godine – sociološka analiza</i> (c)
2. Markov, S. (1997). <i>Jedan pogled na Milićevo proučavanje obrazovanja</i> (c)	2. Sokolovska, V. (2008). <i>Istraživanje akulturacionih procesa u Vojvodini na osnovu mešovitih brakova</i> (d)
3. Kuljić, T. (1997). <i>Idejno-političko opredeljenje i stvaralaštvo – Vojin Milić i marksizam</i> (a)	3. Antonić, S. (2013). <i>Društvena pokretljivost u socijalističkoj Srbiji – jedan revizionistički pogled</i> (a)
4. Ilić, V. (1997). <i>Milićevo shvatanje društvene strukture</i> (a)	4. Antonić, S. (2021). <i>Neka razmišljanja povodom šest decenija od obnove „Sociološkog pregleda” (1961–2021)</i> (a)
5. Popović, M. (1997). <i>Jedan pogled na Milićevo teorijsku orijentaciju</i> (a)	
6. Bakić, J. (1997). <i>Vojin Milić i nacija</i> (a)	Rad V. Milića na koji se referiše: <i>Društvena struktura i pokretljivost Jugoslavije</i> (1960) (a) <i>Aktuelna pitanja socijalno-klasne strukture i statistike u Savezu komunista</i> (1984) (b) <i>Socijalno poreklo učenika srednjih škola i studenata</i> (1959) (c) <i>Osvrt na društvenu pokretljivost u Jugoslaviji</i> (1960) (d)
7. Milošević, B. (1997). <i>Značaj Vojin Milića za sociologiju rada</i> (a)	
8. Mimica, A. & Vuletić, V. (1998). <i>Gde se dede treći klasik? Analiza citiranosti Marksovih, Veberovih i Dirkemovih radova u časopisu „Sociologija” 1959–1996</i> (a)	
9. Molnar, A. I. (1998). <i>Odgovor Milićevskoj neoboljševičkoj školi</i> (a)	
10. Miladinović, S. (2003). <i>Obrasci formiranja i reprodukcije vladajućih elita u bivšoj Jugoslaviji II – kanali vertikalne pokretljivosti – obrazovanje i politička aktivnost</i> (b)	

Ukoliko izuzmemo poseban broj *Sociologije* koji je posvećen sociološkoj misli Vojina Milića (Vol. 39, broj 4 iz 1997. godine), jer je očekivano da u ovom broju zabeležimo veći broj referisanja na Milićevo misao, prime-

ćujemo da zapravo nema značajne razlike između analiziranih socioloških časopisa, te da je odnos u pogledu (ne)referisanja na ovog jugoslovenskog sociologa gotovo isti. Štaviše, ukoliko izuzmemo ove radove iz posebnog broja *Sociologije* a pogotovo tekst V. Ilića o Milićevom shvatanju društvene strukture, nailazimo samo na jedan članak u kojem pozivanje na Milića nije ritualno. U pitanju je rad Slobodana Antonića iz 2013. godine, raspravljajući o Jasudinom indeksu (koeficijent otvorenosti društva, odnosno mera nivoa udaljenosti od perfektne mobilnosti), podseća na to da je Vojin Milić prvi sociolog koji je u to vreme počeo da izučava društvenu pokretljivost u Jugoslaviji i napravio razliku između savršene i strukturne pokretljivosti (Antonić, 2013: 147–149).

Institut za sociološka istraživanja je u poslednjih četvrt veka objavio 86 izdanja, iz različitih tematskih oblasti. Sedam izdanja je na zvaničnoj internet prezentaciji Instituta obeleženo odrednicom „društvena struktura”, petnaest imaju odrednicu „društvene promene”, tri „sociološka teorija”. Ukoliko tome dodamo podatak da od ukupnog broja objavljenih radova u *Sociologiji* (646 originalnih i preglednih radova) samo 31 rad među ključnim rečima sadrži pojmove koji referišu na društvenu strukturu,¹⁰ već se nazire zaključak koliko se savremena domaća sociologija bavi društvenom stratifikacijom, temom koja je jedan od kame- na temeljaca opšte sociologije. Od 31 članka koji među ključnim reči- ma imaju neki od pojmova društvene stratifikacije, zaostavština Vojina Milića se navodi tek u četiri rada. Dodatno, ukoliko izuzmemo radove objavljene u posebnom broju *Sociologije* posvećenom Vojinu Miliću,¹¹ tek jedan autor se samo uzgred i ritualno poziva na Milićev rad iz 1984. godine *Aktuelna pitanja socijalno-klasne strukture i statistike u Savezu komunista* (Miladinović, 2003).

Posmatrajući sva izdanja Instituta objavljena u proteklih 25 godina, ime Vojina Milića se u spisku korišćene literature pojavljuje tek u 8 izdanja, od toga u 6 monografija (*Korak u mestu; Nasilje nad ženama u Srbiji na razmeđi milenijuma; Proširena porodica u Srbiji; Analecta: Sociološki ogledi; Analiza sadržaja u sociologiji; Samoubistvo: različiti diskursi*) i dva zbornika radova (*Promene osnovnih struktura društva Srbije u periodu ubrzane transformacije; Istraživanja nacionalizma u Srbiji početkom 21. veka*) – videti ta- belu 2. Drugim rečima, u tek 15 rukopisa autori/ke se pozivaju na V. Milića, i to prvenstveno na njegov *Sociološki metod* (različita izdanja).

10 Pojmovi poput: pokretljivost, društvena struktura, elite, klasa, sloj, stratifikacija...

11 Preostala tri rada su: *Milićevo shvatanje društvene strukture* (V. Ilić), *Vojin Milić i proučavanje obrazovanja kao kanala društvene pokretljivosti* (P. Georgijevski), *Jedan pogled na Milićevo proučavanje obrazovanja* (S. Markov).

Milićevo viđenje društvene strukture i s njim najuže povezano pitanje društvene pokretljivosti, našlo se među referencama kod samo pet autora među izdanjima Instituta za sociološka istraživanja. No, situacija je još nepovoljnija ukoliko pogledamo u kom kontekstu su Milićeve ideje navođene. Tako se S. Cvejić u knjizi *Korak u mestu* (2006), nastaloj iz autorove doktorske disertacije, poziva samo jednom na Milićevu *Društvenu strukturu i pokretljivost Jugoslavije* i to kao samo jednu u nizu referenci koje ukazuju na brojna istraživanja društvene pokretljivosti u socijalističkoj Jugoslaviji. Gotovo identičnu situaciju nalazimo i u tekstu Dragana Stanojevića *Međugeneracijska obrazovna pokretljivost u Srbiji u XX veku* (2013), gde je Milićevo istraživanje klasno-slojnih nejednakosti i društvene pokretljivosti predstavljeno kao jedno u nizu istraživanja koja su postojala u prethodnom državnom uređenju.

Tekst „Gde se dede treći klasik” u zborniku *Analecta: sociološki ogledi* (2011), zapravo je preštampano izdanje koje je već objavljeno u *Sociologiji* 1998. godine. Već smo istakli da je sam V. Milić u pogovoru svoje *Društvene strukture i pokretljivosti* predstavio analizu odjeka svojih radova, a Mimica i Vuletić podsećaju da citatna analiza nije bibliometrijski postupak bez manjkavosti, ali da ga „neki autori smelo primenjuju i u analizi odjeka sopstvenih radova” (Mimica & Vuletić, 1998: 150). Drugim rečima, ovo Milićevo delo navedeno je po potpuno drugom osnovu od društvene slojevitosti.

Na mestu gde bismo očekivali konkretniju analizu, ili u najmanju ruku, ukazivanje na Milićevo viđenje društvene strukture – u tekstu Vladimira Vuletića „Osnovni pojmovi društvene strukture u udžbenicima sociologije” – još jednom nailazimo na iznenađujuć podatak. Naime, Milićevo ime pominje se tek u fusnoti br. 2 (Vuletić, 2013: 30), i to u komentaru o Mihailu Popoviću. Kaže se samo da je i Milić definisao pojam društvene strukture, ali se čitaocima ne nudi to određenje. Štaviše, iz datog komentara stiže se utisak da se Milić samo periferno bavio društvenom strukturom, a da je metodologija socioloških istraživanja ono čime se Milić prvenstveno kasnije bavio.¹² Milić jeste fokus svoje naučne produkcije nakon sedamdesetih godina prošlog veka usmerio ka metodologiji (v. Kuljić, 1997), ali čini se da je neopravdano olako zaboravljen njegov doprinos u teorijskom i empirijskom proučavanju društvene strukture.

12 „Interesantno je da ovo tumačenje Popović nije menjao od 1967. godine, kada se pojavilo prvo izdanje ove knjige. Osim Popovićevog, u domaćoj sociologiji ostalo je zabeleženo i gledište Vojina Milića koji je u tekstu posvećenom društvenoj strukturi (Milić, 1960), takođe, definisao ovaj pojam. Milić se, međutim, kasnije prvenstveno bavio metodologijom socioloških istraživanja, tako da je primat u određenju pojmova društvene strukture i sistema preuzeo profesor Popović” (Vuletić, 2013: 30).

Tabela 2. Referisanje na radove V. Milića u izdanjima
Instituta za sociološka istraživanja (1996–2021)

Naziv knjige/zbornika, godina izdanja	Autor(ka/i/ke) Urednik(ca/ci/ce)	Rad V. Milića na koji se referiše	
1. <i>Korak u mestu</i> , 2006.	Slobodan Cvejić	<i>Društvena struktura i pokretljivost Jugoslavije</i> , 1996. (str. 78)	
2. <i>Nasilje nad ženama u Srbiji na razmeđu milenijuma</i> , 2006.	Vesna Miletić-Stepanović	<i>Sociološki metod</i> , 1978.	
3. <i>Proširena porodica u Srbiji</i> , 2011.	Vesna Miletić-Stepanović	<i>Sociološki metod</i> , 1978.	
4. <i>Analecta Sociološki ogledi (Gde se dede treći klasik)</i> , 2011.	Aljoša Mimica (Vladimir Vuletić)	<i>Prilozi istoriji sociologije</i> , 1989. <i>Društvena struktura i pokretljivost Jugoslavije</i> , 1996. (str. 150)	
5. <i>Promene osnovnih struktura društva Srbije u periodu ubrzane transformacije</i> , 2013.	Mladen Lazić i Slobodan Cvejić (ur.)	<i>Sociološki metod</i> , 1996.	
a. <i>Operacionalizacija pojma društveni položaj u istraživanjima društvene strukture u Srbiji</i>	Željka Manić		
b. <i>Osnovni pojmovi društvene strukture u udžbenicima sociologije</i>	Vladimir Vuletić		<i>Jedan pojmovno-hipotetički okvir za proučavanje društvene strukture</i> , 1960. (fusnota 2, str. 30)
c. <i>Odnos posmatranja i drugih istraživačkih postupaka</i>	Vladimir Ilić		<i>Sociološki metod</i> , 1978.
d. <i>Populizam ili demagogija u političkom životu Srbije?</i>	Jovo Bakić		<i>Sociologija saznanja</i> , 1986.
e. <i>Međugeneracijska obrazovna pokretljivost u Srbiji u XX veku</i>	Dragan Stanojević	<i>Društvena struktura i pokretljivost Jugoslavije</i> , 1996. (str. 122)	

Naziv knjige/zbornika, godina izdanja	Autor(ka/i/ke) Urednik(ca/ci/ce)	Rad V. Milića na koji se referiše
6. <i>Analiza sadržaja u sociologiji</i> , 2017.	Željka Manić	<i>Sociologija saznanja</i> , 1986. <i>Sociološki metod</i> , 1996. <i>Sociologija nauke</i> , 1995.
7. <i>Samoubistvo: različiti diskursi</i> , 2019.	Sladana Dragišić Labaš	<i>Samoubistva u Jugoslaviji, sociološko-pravna analiza</i> , 1959.
8. <i>Istraživanja nacionalizma u Srbiji početkom 21. veka</i> , 2021.	Jovo Bakić (ur.)	
a. <i>Sveti Sava i nacionalizam – problemi kritike izvora i tumačenja</i>	Nemanja Kostić	<i>Sociologija saznanja</i> , 1986. <i>Sociološki metod</i> , 1996.
b. <i>Organizacija i ideološko usmerenje navijačke grupe Delije</i>	Jovana Živanić	<i>Sociološki metod</i> , 1978.
c. <i>Navijačke grupe kao regrutna baza ekstremne desnice</i>	Irena Pejić	<i>Sociološki metod</i> , 1996.
d. <i>Društveni položaj i politički stavovi Kninjana povratnika i Kninjana nastanjenih u Srbiji</i>	Branka Zorić	<i>Sociološki metod</i> , 1965.

Dodatno, ime Vojina Milića ukucali smo i u *Google Scholar* bazu podataka, koja je pokazala ukupno 766 rezultata, ali rezultati nakon 24. stranice nisu se više odnosili na sociologa Vojina Milića. S obzirom na to da se po stranici pokazuje 10 rezultata, u 240 rezultata se pojavilo ime Vojina Milića. Međutim, ako pogledamo koji se radovi pojavljuju, odnosno koje reference, nalazimo sledeće:

1. već pomenute radove objavljene u časopisu *Sociologija*¹³ i rad S. Antonića iz 2013. u časopisu *Sociološki pregled*;

13 Posebno izdanje iz 1997; rad A. Mimice i V. Vuletića *Gde se dede treći klasik?* iz 1998. godine; rad A. Molnara iz 1998. *Odgovor Milićevskoj neoboljševičkoj školi*; rad Ilić, V. i Veljković, M. (2016) *Neki problemi metodologije socioloških istraživanja: Hommage Vojinu Miliću*, u kojem se autori bave Milićevim doprinosom metodologiji socioloških istraživanja u dijahronoj i komparativnoj perspektivi, a u fusnoti 30, na stranici 22, naznačeno je da se Milić bavio i pitanjima društvene strukture.

2. pojedine radove iz zbornika čiji je izdavač Institut za sociološka istraživanja (tekst D. Stanojevića *Međugeneracijska obrazovna pokretljivost u Srbiji u XX veku*; rad V. Vuletića *Osnovni pojmovi društvene strukture u udžbenicima sociologije*);
3. doktorsku disertaciju Vladimira Cvetkovića (mentor Dragan Korković) *Ekonomska kultura u Srbiji: kulturni obrasci, institucije i legitimizacijski mehanizmi*, iz 2015. godine, odbranjenu na Odseku za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu. Samo u spisku korišćene literature navodi se Milićeva *Društvena pokretljivost* iz 1996, ali ne i u samom tekstu.¹⁴

Zaboravljeno shvatanje V. Milića o društvenoj slojevitosti

Nakon iznetih rezultata, nedvosmislen je zaključak da je savremena generacija sociologa zaboravila na značaj teorije društvene strukture koju je razvio Vojin Milić. Štaviše, autori radova se pozivaju na dela V. Milića u kojima se bavio ovom temom isključivo ritualno i ukrasno. Na značaj Milićevog viđenja društvene strukture još pre četvrt veka je ukazao Vladimir Ilić u svom tekstu *Milićevo shvatanje društvene strukture* (Ilić, 1997). Mi verujemo da naši podaci pokazuju da je neophodno još jednom ukazati na Milićeva shvatanja, kao i na Ilićev tekst, koji znalački pokazuje osnovne tačke Milićevog doprinosa ovoj tematskoj oblasti.

Vojin Milić je celog svog veka negovao kritičko marksističko opredeljenje, koje je u godinama kada je pisao o društvenoj strukturi i pokretljivosti iskazivao u racionalističkim potencijalima socijalizma (pokazujući sredinom minula veka društvenu pokretljivost i rast obrazovanja u Jugoslaviji), ali uz istovremenu kritiku „autoritarnih birokratskih deformacija socijalizma” (Kuljić, 1997: 531). Kasnije pomeranje fokusa sa istraživanja društvene strukture na sociologiju nauke i sociologiju saznanja ne može se razumeti bez kontekstualnog okvira. Idejni razlaz sa Praxis grupom i iskustvo u „svetu” (od 1965. do 1971. najviše vremena je proveo kao putujući predavač po Evropi, početkom sedme decenije držao je kurseve u Ljubljani i Beču), pojačana kritička oštrica iz nikad suštinski izmenjene marksističke orijentacije, uslovili su povlačenje u individualni naučni rad i otklon od nekadašnje empirijske orijentacije (Kuljić, 1997: 531). No, to ne znači da su Milićevi razlozi opravdanje za sociološke naslednike da zaborave o čemu je ovaj jugoslovenski sociolog pisao.

14 <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/8155/Disertacija9370.pdf?sequence=6&isAllowed=y>, pristupljeno 10. 09. 2022.

Na pitanje da li u „društvenom životu postoji jedna *osnovna struktura* (podvukli A. M. i A. K.) s najrazgranatijim sistemom veza s ostalim društvenim pojavama” sam Milić odgovara da je to društvena struktura čija je osnova podela rada (Milić, 1960: 5). Sociolog upozorava da je pojam društvene strukture prvenstveno pojmovno raščlanjen, što omogućava proučavanje mesta i uloge pojedinca u raznim delatnostima i odnosima. Ne treba ga svoditi niti na nominalizam niti na apstraktni oblik kolektivizma. To znači da društvenu strukturu formiraju, s jedne strane, pojedinci/profesionalne grupacije/slojevi/klase koji obavljaju različite oblike društvene delatnosti, a sa druge strane, različiti oblici naknade (strukturno najznačajnije naknade su materijalno dobro, moć i ugled). Insistiranje na društvenoj podeli rada, raspodeli naknada, postojanju korelacije između društvenog ugleda i ostalih oblika društvenih naknada vodi ka zaključku da društvena struktura predstavlja i organizaciju koja omogućava funkcionisanje podele rada. U tom pogledu, moguće je razlikovati četiri osnovne dimenzije društvene strukture (pa i same podele rada): 1) funkcionalnu (podela na osnovne oblasti i grane društvene delatnosti), 2) vertikalnu (tj. društvena slojevitost, predstavlja izraz kojim se različit značaj daje različitim oblastima i granama društvene delatnosti, uključujući i unutrašnje vertikalno diferenciranje pojedinih delatnosti), 3) organizacijsku (pokazuje koliko su pojedine oblasti i društvene delatnosti relativno samostalne, kakva je struktura autoriteta, kako se donose odluke), 4) teritorijalno-ekološku (raspored grana delatnosti u geografskom prostoru) (Milić, 1996: 67–70).

Razudenu teorijsku misao Vojina Milića nemoguće je sažeti na par stranica teksta, a ujedno verno prikazati dubinu njegovih misli. Stoga ćemo se, uz opasnost da simplifikujemo odveć složenu misao jugoslovenskog erudite, još jednom osvrnuti na osnovne značajke njegovog shvatanja društvene strukture. Pre svega, reč je o jednoj *marksističkoj koncepciji društvene strukture*. Iako se Milić najčešće poziva na nemarksističku stranu literaturu, pa čak i ako uključuje pojam funkcije i funkcionalnu analizu u istraživanje, to ne znači da ne pravi otklon od funkcionalizma, koji vidi kao konzervativnu ideologiju. Naprotiv, Milićeva širina iskazana je u njegovoj teorijskoj inkluzivnosti da svoje marksističko opredeljenje otvori za pojmove i ideje rivalskih tradicija (poput one da ne treba odbaciti promišljanje o tome koji su oblici podele rada i nagrada *optimalni* za određeno društvo, ili da ne treba razmišljati o značaju uloge pojedinog elementa za razvoj celine i očuvanje datog sistema). Milić funkcionalističku ideju da razlike u nagradama vrše selekciju i motivišu najsposobnije da preuzmu najvažnije uloge izričito kritikuje kao teoriju sa niz nedostataka, a ističe svoju marksističku orijentaciju:

„U stvari, svaka društvena podela rada postoji u okviru određene društvene organizacije na koju pojedini društveni slojevi vrše vrlo različit uti-

caj. (...) pored toga, u težnji da očuvaju društvenu organizaciju u kojoj su došli do izražaja njihovi interesi, vladajući slojevi natprosečno kompenziraju one uloge koje, po njihovom mišljenju, naročito pomažu održanje određenog oblika društvene organizacije” (Milić, 1960: 8).¹⁵

Višedimenzionalnost Milićevog pristupa najvidljivija je u shvatanju društvene slojevitosti. Osnovna jedinica društvene slojevitosti je društveni položaj, koji je sintetički pokazatelj pojedinačnih društvenih uloga (najznačajnija uloga je zanimanje i ona najviše utiče na društveni položaj), nagrada za te uloge, ali i svojina (koja, čini se, neretko u savremenoj svetskoj sociologiji biva zaboravljena). Kao poseban tip nasleđenog društvenog položaja javlja se *kolektivni porodični društveni položaj*. Ilić je ispravno primetio da ovaj tip društvenog položaja ima „ogroman značaj za pojačavanje današnjih istraživanja” (Ilić, 1997: 540). Današnja istraživanja, posebno ona međunarodna i komparativna (poput Evropskog društvenog istraživanja),¹⁶ neretko boluju od nominalističkog pristupa – društveni položaj se određuje gotovo isključivo na osnovu zanimanja i dohotka,¹⁷ dok položaj domaćinstva u društvenoj strukturi ostaje nevidljiv, kao i svojinski odnosi. U savremenoj neoliberalnoj regulaciji društvenih odnosa ovo je veoma važno, jer ne treba zaboraviti da na ukupnost socio-ekonomskog položaja i životnih šansi utiče i porodični status. S porastom nesigurnih oblika rada pojedinac može da bude u prekarnom položaju na tržištu rada (primera radi, tzv. dobrovoljna fleksibilnost), ali živi u domaćinstvu čiji preostali članovi pripadaju višim društvenim slojevima. Pritom, pristup domaćinstva je važan jer se, kaže Milić, na taj način stvaraju precizniji obrisi društvene slojevitosti, dok se istovremeno može otkriti i „različita masovnost pojedinih vrsta društvenih položaja (...) Veće mase sličnih društvenih položaja (...) ukazuju na postojanje određenih slojeva. Da li su to, međutim, realni društveni slojevi ili samo statističke grupacije, može se utvrditi proučavanjem njihovih ostalih osobina” (Milić, 1960: 15). Upravo kao statističke grupacije javlja se i sve veći broj prekarnih radnika na tržištu rada, ali to ne znači da je reč o zasebnom društvenom sloju. Ovo je izvanredan primer na kojem možemo videti teorijsku vrednost i epistemološku nadmoć Milićevih shvatanja, na šta je svojevremeno ukazivao V.

15 Iz navoda se jasno vidi da Milić ne zaboravlja na važnost interesne dimenzije i unutar-slojnih sukoba, što samo dodatno svedoči o autorovoj marksističkoj koncepciji slojevitosti.

16 Koautorica ovog rada je u svojoj doktorskoj disertaciji ukazala na nedostatke Evropskog društvenog istraživanja (*European Social Survey*) u pogledu istraživanja društvene slojevitosti (Marković, 2022).

17 Milić je upozoravao da je društveni položaj višedimenzionalan i da elementi koji čine društveni položaj „nijedan sam za sebe ne određuje mesto određenog položaja u društvenoj slojevitosti” (Milić, 1960: 12–13).

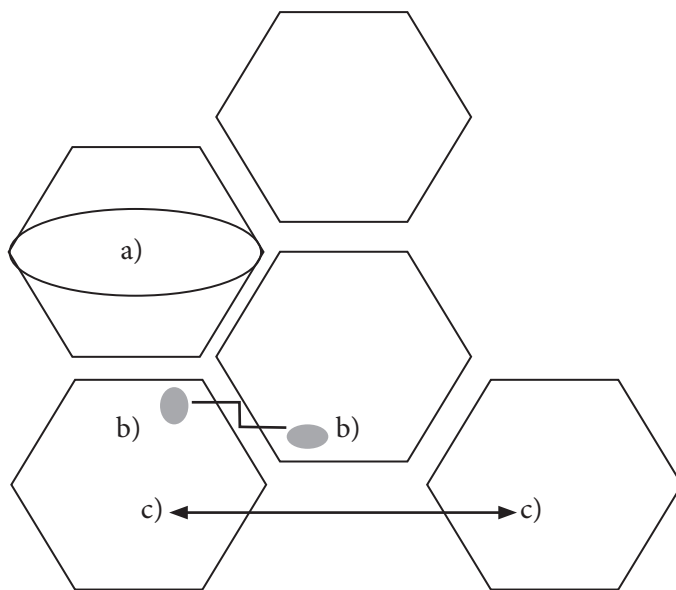
Ilić: „U teoriji naučnog saznanja vrednost neke naučne teorije ili teorijskog shvatanja posebno se visoko ocenjuje ukoliko se ona pokaže sposobnom kao uspešno eksplanatorno sredstvo za objašnjavanje slučajeva koji nisu bili poznati u vreme kada je stvarana” (Ilić, 1997: 540).

Kada govorimo o samoj koncepciji društvene slojevitosti, ne smemo zaboraviti da je Milić podsećao da njeni različiti oblici, bilo da su to slojevi, kaste, klase ili staleži, nisu nikada u potpunosti homogeni. Reč je o *relativnoj homogenosti*, a što su homogeniji to su društveno vidljiviji. Navedeno znači da u okviru istog sloja ljudi mogu obavljati različite društvene uloge, koje imaju drugačiju sadržinu i prirodu i koje sa sobom povlače uspostavljanje različitih društvenih odnosa. Može se čak dogoditi da se pojedine profesionalne grupe toliko zatvore da i postanu „zatvoreni segmenti jednog ili više slojeva kojem pripadaju” (Milić, 1960: 16). Najzad, same granice između društvenih slojeva nisu krute i odsečne, već predstavljaju jedan kontinuum i sadrže „prelazne granične oblike, gde jedan sloj gotovo neprimetno prelazi u drugi” (Milić, 1960: 16). Nadalje, osnovna obeležja društvenog sloja su sledeća: čine ga pojedinci koji dele *sličan društveni položaj (homogenost položaja)*, on je okvir društvenih odnosa koje razvijaju njegovi pripadnici (*intenzivne međusobne komunikacije*; zatvorenost u pogledu neformalnih i intimnih društvenih odnosa), koji dele sličan način života i kulturne karakteristike. Izuzetno je važna ograda u pogledu poslednje osobine društvenog sloja (*kulturna posebnost*). Naime, etničko-kulturne različitosti mogu otežati poslednju karakteristiku sloja (da dele sličan način života i kulturne karakteristike) i dovesti do toga da ne postoji drugi element (intenzivna međusobna komunikacija), te samim tim i do stvaranja paralelnih slojeva.

Ideja o postojanju *paralelnih društvenih slojeva* u etnički nehomogenim društvima je aktuelna i u savremenom kapitalizmu, koji se reprodukuje, između ostalog, i velikim migracijama radne snage, što dovodi do osećaja ugroženosti domicilnog stanovništva u mnogim zemljama. Shvatanje iz kojeg proističe ideja o paralelnim društvenim slojevima jeste viđenje društvene slojevitosti ne kao piramidalne sheme, već pre pčelinjeg saća (slika 1). Iz ovakvog shvatanja društvene slojevitosti sledi i to da (videti sliku 1): „a) između društvenih položaja pripadnika istog sloja postoji znatan vertikalni raspon, s tim što su najmasovniji položaji koji se nalaze na sredini (...), b) izvestan deo pripadnika, uopšte uzev nižeg sloja, može da zauzima više društvene položaje od izvesnog dela pripadnika višeg sloja, a da ipak zbog raznih okolnosti ne pripada tom višem sloju, c) nije isključena ni mogućnost postojanja gotovo sasvim paralelnih slojeva koji nisu integrisani zbog delovanja nekih posebnih činilaca (...)” (Milić, 1960: 19). Ilić je primetio da je Milićevo shvatanje društvene slojevitosti i ideje o

paralelnim slojevima bilo naučno relevantno i aktuelno devedesetih godina prošlog veka u kontekstu etničkih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije (Ilić, 1997), a mi možemo dodati da još ima naučni značaj i globalnu aktuelnost, posebno imajući u vidu rastući prekarijat, kojeg dominantno čine migranti (v. Standing, 2011).

Slika 1. Milićeva zamisao društvene slojevitosti

Valja pomenuti i shvatanje o *različitim interesima slojeva*, kao i o njihovoj političkoj i moralnoj integraciji. Posebno je isticao marksističku ideju o međuslojnim odnosima kao različitim interesnim, savezničkim (povezivanje bliskih slojeva) i sukobljenim slojevima, te o dominaciji jednog sloja nad ostalima radi ostvarivanja i reprodukcije interesa i položaja. Naglašavao je da međuslojni odnosi mogu postati kompleksni u etnički heterogenim društvima, te da se međuslojni savezi mogu ostvarivati i po ovoj liniji. Ovaj stav je dodatno proširen uvođenjem i perspektive o problemu *moralne integracije sloja*. Naime, Milić smatra da se moralna integracija slojeva bazira na specifičnoj kulturi, koja je prilagođena težnjama i društvenom položaju pripadnika sloja. Pozivajući se na Mertonovu hipotezu o neadekvatnim odnosima između opšte društvene kulture, specifične slojne kulture i društvene strukture, koji dovode do raznih političkih i patoloških društvenih pojava, Milić otvara i proširuje svoju marksističku misao, ne oduzimajući joj suštinu.

Naposletku, Milić nije jedini koji je ukazivao na *razliku sloja i klase* (v. Popović, 1994; Supek, 1977). Klasa je samo jedan od izraza društvene slojevitosti, i to najstrožiji i najorganizovaniji, a u pogledu otvorenosti, pravno najotvoreniji sistem (kaste su hermetički zatvoreni sistemi, a staleži su manje blokirani). Nije strano ni Mihailu Popoviću, ni Vojinu Miliću, a kasnije ni Mladenu Laziću (Lazić, 2011; Lazić, 1996, prema Cvejić, 2006: 8) da dopuste postojanje slojeva unutar samih klasa. Za Milića nije neobično da jednu klasu čini nekoliko bliskih slojeva, ali to i dalje ne znači da ne postoje klase kao složeniji oblici, jer se borbe i savezi odvijaju između klasa. No ono što klase čini distinktivnim jesu *klasna svest i ideologija*, te specifična organizacija svake klase. Upravo u klasnoj ideologiji i klasnom delanju Milić vidi neophodan uslov za formiranje klasa (Milić, 1960: 26–27).

Umesto zaključka

U cilju da istražimo koliki je uticaj Vojin Milić imao na savremenu generaciju sociologa u tematskoj oblasti sociološke teorije, a najuže u pogledu shvatanja društvene strukture kojom se ovaj jugoslovenski sociolog bavio u jednom periodu svog profesionalnog razvitka, potražili smo navode koji upućuju na neki od rukopisa V. Milića. Analiza radova publikovanih u poslednjih četvrt veka u časopisima *Sociologija* i *Sociološki pregled*, kao i zbornika radova/monografija objavljenih u izdanju Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, pokazuje da je referisanje na Milićeve napise o društvenoj strukturi isključivo ritualno. Dodatno, ne samo da u ovoj oblasti postoji diskontinuitet sa Milićevim idejama, već ni empirijsko proučavanje društvene slojevitosti (na čemu je pre pola veka jugoslovenski sociolog insistirao) nije na zavidnom nivou (što se zorno uočava na osnovu broja publikacija u izdanjima Instituta za sociološka istraživanja koja su obeležena kao „društvena stratifikacija”, te radova u *Sociologiji* koji u ključnim rečima imaju neki od osnovnih pojmova društvene stratifikacije).¹⁸ Moglo bi se reći da važi Milićeva opaska od pre četvrt veka iz predgovora *Društvenoj strukturi i pokretljivosti Jugoslavije* da „zamisao nije sistematski uključena u istorijski razvoj društva, što je nedvojbeno njen ozbiljan nedostatak” (Milić, 1996: 10). U pogovoru iste knjige Milić je primetio da njegovi radovi o društvenoj strukturi i operacionalizacija u članku o ulozi klasifikacije zanimanja nisu „temeljito kritički

18 A o značaju izučavanja društvene stratifikacije Milić je pisao: „Naučna vrednost ispitivanja pojedine strukture je tim veća što se pomoću nje može utvrditi više pravilnih veza i odnosa između strukturisanog objekta i drugih iskustvenih pojava. Što je broj takvih veza veći i značajniji to je delokrug upotrebe podataka o određenoj strukturi širi, a podaci su za nauku korisniji” (Milić, 1960: 5).

razmotreni” (Milić, 1996: 413). Mi na ovu ocenu samo možemo dodati da i dalje nisu kritički razmotreni.

Princip naučne čestitosti nalaže da se još jednom osvrnemo na manjkavosti naše analize. Kao što je već rečeno, naš obuhvat analiziranih radova je ograničen, nismo pratili čitavu sociološku produkciju nastalu u proteklih četvrt veka (uključujući i završne, master i doktorske radove). Pored toga, imajući na umu proces „zastarevanja”, bili smo svesni da postoji trend opadanja navođenja u odnosu na vreme kada je Vojin Milić živeo i radio. No, priznajemo da nismo očekivali ni ovakve nalaze, posebno imajući na umu recepciju radova o sociološkoj metodologiji. Ipak, Mimica i Vuletić su ispravno upozoravali da se neretko događa da autori ne navode sve izvore koji su koristili ili koji su uticali na razvijanje njihovog vlastitog stanovišta, a dodatno, sve i da postoji bezrezervno poverenje u profesionalnu etiku svakog autora, ostaje neuhvatljivi efekat individualnog stila mišljenja i pisanja (v. Mimica & Vuletić, 1998). Rečju, prihvatamo kritiku da je reč samo o indikativnim nalazima.

O razlozima ovakvih nalaza bi se moglo debatovati. Sigurno da je protok vremena uzeo danak, Vojin Milić je prestao objavljivati radove na ovu temu pre više od pola veka. Dodatno, savremene generacije sada imaju mogućnost da biraju između sve više dostupne literature, a jugoslovenski sociolog ipak se bavio društvenom strukturom formacije i sistema koji više ne postoji. Potpisnici ovoga rada pripadaju najmlađoj generaciji sociologa i u ovu argumentaciju nisu mogli da uvrste vreme kojeg se ne sećaju. No, zahvalnost duguju Vladimiru Iliću i Božu Miloševiću, koji su na konferenciji nakon saopštenja ovih nalaza dodatno pojačali objašnjenje. Vladimir Ilić je ispravno primetio da savremena shvatanja društvene strukture teže dihotomnim predstavama stvarnosti, u prevashodno instrumentalnom tonu. Shvatanje koje izlaže Vojin Milić je daleko od dihotomnog, ono je značajno višeslojno i razučeno (posebno kada govori o paralelnim društvenim slojevima). U tom smislu i sa savremenim instrumentalističkim težnjama sociologije kao nauke, ovakvo shvatanje nije dobrodošlo. Sa druge strane, Božo Milošević podsetio nas je i na dinamiku odnosa u naučnoj zajednici, koja se odigravala u decenijama pre ili kada su autori ovoga rada bili rođeni, a čije su se posledice prelile na današnje okvire u kojima se mladi sociolozi kreću. Čini se da je nakon Milićevog razlaza sa Praxisom i pomeranja fokusa interesovanja sa empirijskih istraživanja na sociologiju nauke i saznanja, štafetu koja se bavi društvenom strukturom preuzeo Mihailo Popović, a posle i Mladen Lazić (koji, čini se, ima najviše uticaja na najmlađu generaciju sociologa izraslu na Filozofskom fakultetu). Drugim rečima, percepcija Vojina Milića u naučnoj zajednici još u poslednjim decenijama 20. veka dovela je do toga da se

prekid s njegovim idejama o društvenoj slojevitosti dogodi još mnogo pre prvih decenija 21. veka. Otuda, zapravo, ne bi trebalo ni da nas iznenadi uočeni diskontinuitet i zaborav njegovih misli o ovoj temi.

Naposletku, razlozi su verovatno brojni i delovali su kumulativno. No, izvesno je da misao Vojina Milića o društvenoj stratifikaciji prevazilazi napetost između originalnosti i erudicije, prevazilazi i svoje vreme. Stoga, pozivamo naše kolege da se još jednom vrate ovom jugoslovenskom sociologu, a ne nalazimo bolje reči da ovaj rad završimo od onih koje je o značaju vraćanja na ranije spise zabeležio Robert Merton.

„Akumulirajući sopstveni repertoar znanja, te tako postajući osetljiva za nove teorijske probleme, svaka nova generacija uspeva da u ranim radovima opazi mnogo toga ‘novog’, ma koliko oni prethodno bili ispitivani. Mnogo se toga može reći u prilog ponovnom čitanju starijih radova – naročito kada je reč o jednoj nepotpuno učvršćenoj disciplini kao što je sociologija – pod uslovom da se pomenuto izučavanje sastoji u nečem višem od one lakomislene mimikrije kroz koju osrednjost izražava svoje divljenje uzvišenosti. Ponovno čitanje nekog starijeg dela kroz nove naočari omogućuje savremenim sociolozima da pronađu sveža zapazanja koja su u toku istraživanja ‘iz prve ruke’ bila zamućena, te da stari, poluuobličeni uvid učvrste iznova razvijenim istraživanjem” (Merton, 1967: 87).

Literatura

- Antonić, S. (2013). Društvena pokretljivost u socijalističkoj Srbiji – jedan revizionistički pogled. *Sociološki pregled*, 47(2), 145–170. <https://doi.org/10.5937/socpreg1302145A>
- Antonić, S. (2021). Neka razmišljanja povodom šest decenija od obnove *Sociološkog pregleda* (1961–2021). *Sociološki pregled*, 55(4), 1464–1487. <https://doi.org/10.5937/socpreg55-34682>
- Cvejić, S. (2006). *Korak u mestu: društvena pokretljivost u Srbiji u kontekstu post-socijalističke transformacije*. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Cvetković, V. (2015). *Ekonomska kultura u Srbiji: kulturni obrasci, institucije i legitimizacijski mehanizmi*: doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/8155/Disertacija9370.pdf?sequence=6&isAllowed=y>, pristupljeno 10. 09. 2022.
- Ilić, V. (1997). Milićevo shvatanje društvene strukture. *Sociologija*, 39(4), 537–544.
- Ilić, V. & Veljković, M. (2016). Neki problemi metodologije socioloških istraživanja: Hommage Vojinu Miliću. *Sociologija*, 58(1), 5–31. <https://doi.org/10.2298/SOC1601005I>

- Kuljić, T. & Ilić, V. (1993). O sociološkoj misli Vojina Milića. U: M. Bogdanović *et al.* *Spomenica Vojina Milića: Zbornik Filozofskog fakulteta*, Serija B: Društvene nauke, broj XVI. Beograd: Filozofski fakultet, Knjižara Plato.
- Kuljić, T. (1997). Idejno-političko opredeljenje i stvaralaštvo – Vojin Milić i marksizam. *Sociologija*, 39(4), 507–536.
- Kuljić, T. (2009). Sociološke generacije: hipotetički uporedni okvir. *Sociologija*, Vol. LI, No. 1, 55–64. <https://doi.org/10.2298/SOC0901055K>
- Kuljić, T. (2015). Harizma razuma Vojina Milića. *Dnevne novine Danas*. 2015, 7. maj: <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/harizma-razuma-vojina-milica/> pristupljeno 11. 09. 2022.
- Lazić, M. (2011). *Čekajući kapitalizam. Nastanak novih klasnih odnosa u Srbiji*. Službeni glasnik.
- Marković, A. (2022). *Ideološko-politička orijentacija prekarizata u Srbiji: doktorska disertacija*. Beograd: Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Merton, R. (1967). O istoriji i sistematici sociološke teorije, prevod objavljen u: A. Mimica (1999). *Tekst i kontekst: ogledi o istoriji sociologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Miladinović, S. (2003). Obrasci formiranja i reprodukcije vladajućih elita u bivšoj Jugoslaviji II – kanali vertikalne pokretljivosti – obrazovanje i politička aktivnost. *Sociologija*, 45(4), 347–376. <https://doi.org/10.2298/SOC0304347M>
- Milić, V. (1960). Jedan pojmovno-hipotetički okvir za proučavanje društvene strukture. *Sociologija*, (2), 3–39.
- Milić, V. (1996). *Društvena struktura i pokretljivost Jugoslavije: od druge polovine 50-tih do sredine 60-tih godina*. Katedra za sociologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.
- Mimica, A. M. & Vuletić, V. (1998). Gde se dede treći klasik? Analiza citiranosti Marksovih, Veberovih i Dirkemovih radova u časopisu Sociologija 1959–1996. *Sociologija*, 40(1), 71–94.
- Popović, M. (1994). *Teorija i empirija. Sociološko istraživanje društvenih klasa i slojeva*. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Popović, M. (1997). Jedan pogled na Milićevu teorijsku orijentaciju. *Sociologija*, 39(4), 559–567.
- Standing, G. (2011). *The Precariat: The New Dangerous Class*. Bloomsbury Academic.
- Stanojević, D. (2013). Međugeneracijska obrazovna pokretljivost u Srbiji u XX veku. U: M. Lazić & S. Cvejić (prir.), *Promene osnovnih struktura društva Srbije u periodu ubrzane transformacije*. ISI FF.
- Supek, R. (ur.) (1977). *Klase i slojevi: prilozi izučavanju društvenog sistema*. Filozofski fakultet Sveučilišta – Odsjek za sociologiju.
- Vuletić, V. (2013). Osnovni pojmovi društvene strukture u udžbenicima sociologije. U: M. Lazić & S. Cvejić (prir.), *Promene osnovnih struktura društva Srbije u periodu ubrzane transformacije*. ISI FF.

One More Sight of the (Forgotten) Theory of Social Structure – Vojin Milić in the Quill of Contemporary Domestic Sociologists

Abstract: The theory of social structure, and more specifically the issues of social mobility, represent only one of the five areas of sociology to which one of the pioneers of domestic sociology and a member of the second generation of sociologists in Yugoslavia devoted a significant part of his scientific career. The paper aims to remind us of the legacy that Vojin Milić left for future generations, that is, to show the influence and attitude of contemporary domestic sociologists towards Milić's understanding of social structure. We will analyze the articles published after 1996 in domestic sociology journals in which the authors deal with social stratification and refer to Milić. Also, we will examine writings published by the Institute for Sociological Research of the Faculty of Philosophy, University of Belgrade. The significance of this analysis is twofold: on the one hand, it will show the importance and influence of Milić's thought about the social structure on contemporary sociologists in Serbia, and on the other hand, on the methodological level, it will point out the existence of (dis)continuity between the second generation of sociologists in Yugoslavia and of contemporary domestic sociologists in terms of direction towards empirical research of social stratification.

Keywords: Vojin Milić, social structure, social stratification, sociological generations, citation analysis